

מלחמה במרתפי התודעה

דיוויד ברוקס כתב בספרו רכי-המכר מתחילת העשור, 'החיה החברתית':

אנחנו חיים בעיצומה של מהפכה במודעות. במהלך השנים האחרונות הצליחו גנטיקאים, חוקרי מוח, פסיכולוגים, סוציולוגים, כלכלנים, אנתרופולוגים וחוקרים מענפי מדע אחרים לעשות צעדים גדולים בדרך להבנת הלכנים שמהן עשוי השגשוג האנושי. ואחד הממצאים המרכזיים בעבודתם הוא שהחשיבה המודעת שלנו איננה הגורם העיקרי שמעצב אותנו. אנו קודם כול תוצר של חשיבה שמתרחשת מתחת לרמת המודעות.¹

ההתרחשויות הנתפסות במוחנו רבות מכדי שנוכל להיות מודעים לכולן. טימותי וילסון מאוניברסיטת וירג'יניה מעריך שהמוח האנושי מסוגל לקלוט 11 מיליון פריטי מידע בכל רגע נתון. אנו יכולים להיות מודעים רק לשבריר זעיר מכל זה. רוב הפעילות המנטלית מתקיימת מתחת לסף המודעות.

הישגיו של מדע המוח מדגישים לעינינו, בין היתר, את חשיבותו העצומה של הרגש בתהליך קבלת ההחלטות. הנאורות

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

הצרפתית העמידה במרכז את התבונה, וראתה ברגש רק עיוות והפרעה. זו הייתה שגיאה, והמדע בן זמננו העמידנו על גודלה.

בספרו 'השגיאה של דקארט'² מספר אנטוניו דמסיו על אדם שגידול סרטני גרם לנזק בקליפת המוח המצחית (פרונטלית) שלו. גם לאחר שהגידול הוסר בניחוח היו לאיש מנת משכל גבוהה, ידע רב וזיכרון מצוי. ובכל זאת חייו נכנסו למסלול של נפילה חופשית. הוא לא היה מסוגל לארגן את זמנו. הוא השקיע את כספו בעסקי פיש שעלו לו בחסכוניותו. הוא התגרש, התחתן בשנית, ועד מהרה התגרש שוב. כושר ההיסק שלו נותר מצוי, אבל הוא איבד את היכולת לחוש רגש. כתוצאה מכך הוא לא היה מסוגל להחליט בצורה הגיונית.

אדם אחר, עם פגיעה מוחית דומה, לא היה מסוגל להחליט בכלל. פעם אחת, בסוף פגישה טיפולית, הציע לו דמסיו שני מועדים אפשריים לפגישתם הבאה. האיש שלף מחברת, והחל לכתוב את היתרונות והחסרונות של כל מועד. הוא דיבר על תנאי מזג אוויר אפשריים, על התנגשויות אפשריות עם מחויבויות אחרות, וכן הלאה וכן הלאה במשך חצי שעה - עד שדמסיו קטע אותו והחליט במקומו. האיש אמר מיד "זה מצוי" והלך לו.

הרגש, יותר מההיגיון, הוא העומד מאחורי הבחירות שלנו. וכדי לבחור בחירה טובה דרושה בראש ובראשונה אינטליגנציה רגשית. הבעיה היא שחלק גדול מחיינו הרגשיים נמצא מתחת לפני השטח של המחשבה המודעת.

זהו בדיוק הגיונם של ה"חוקים" בתורה - אותם דינים שאין להם הסבר רציונלי. בין החוקים נמנים למשל איסור זריעת כלאיים (שני מינים יחדיו), איסור לבישת שעטנז (צמר ופשתים יחדיו),

ואיסור אכילת בשר בחלב. גם דין פרה אדומה שבראש פרשתנו הוא "חוק". התורה אפילו מתארת אותו כחוק בהתגלמותו, החוק בה' הידיעה: "זאת חקת התורה" (במדבר יט, ב).

לאורך הדורות ניתנו לחוקים שכתורה פירושים רבים. אולם לאור הגילויים האחרונים של מדע המוח אפשר לשער שהחוקים נועדו לעקוף את קליפת המוח הקדם-מצחית (פרה-פרונטלית), זו המופקדת על החשיבה הרציונלית, וליצור תבניות התנהגות אינסטינקטיביות שתשמשנה כוח-נגד לכמה מהדחפים הרגשיים האפלים הפועלים בתוכנו.

אנו יודעים, למשל – וג'ארד דיימונד תיעד זאת בספרו 'התמוטטות'³⁷ – שבכל מקום שבני אדם התיישבו בו לאורך ההיסטוריה, הם הותירו אחריהם שובל של חורבן סביבתי: הכחידו מינים שלמים של חיות ועופות, השחיתו יערות, הרסו קרקעות על ידי עיבוד יתר ועוד. חוקים כגון איסורי כלאיים, שעטנז ובשר בחלב יוצרים אצלנו אינסטינקט של כבוד כלפי שלמותו של הטבע. הם מכוננים בנו גבולות. הם זורעים בנו את התחושה שאיננו יכולים לעשות בחי ובצומח שסביבנו ככל אשר נחפוץ. הם שותלים בנו את ההכרה הרגשית כי יש דברים אסורים. כזה היה גם האיסור על אכילת פרי עץ הדעת בגן עדן. את המסר של סיפור גן העדן, המסופר על שחר האנושות, יכולים בני דורנו להבין טוב יותר מבני כל הדורות הקודמים: בלי תחושה עמוקה של קיום גבולות נהרוס את סביבתנו ונגלה שגן העדן שלנו אבוד.

טקס פרה אדומה, לעומת זאת, מכוון לחסימת אינסטינקט קיים, שהוא ההרסני מכל האינסטינקטים הקדם-רציונליים שישנם: איווי המוות, זה שזיגמונד פרויד כינה "תַּנְטוּס". בכתיבתו

המוקדמת דיבר פרויד רק על עקרון העונג, הארוס, המדריך את ההתנהגות האנושית, אך במסתו "מעבר לעקרון העונג", ב-1920, הוסיף למשוואה את דחף המוות. הוא אף טען שם שדחף המוות גובר על דחף העונג; שדחף המוות יצרי יותר, פרימיטיבי יותר ויסודי יותר. כעבור עשר שנים, במאמרו "תרבות בלא נחת", הוסיף וכתב שחלק מדחף המוות מופנה כלפי חוץ, ובא לידי ביטוי כדחף תוקפני – שהוא אויבה הגדול ביותר של התרבות.

טקס הפרה האדומה הוא הצהרה מטלטלת הקובעת שהקדושה נמצאת בחיים, לא במוות. אדם שבא במגע עם גווייה חייב להיטהר אם רצונו לבוא אל המשכן או המקדש. כללי טהרה קפדניים יותר מושתים על הכוהנים, וקפדניים במיוחד – על הכוהן הגדול. הסמליות בטקס פשוטה. חיים, מוות, ושוב חיים. הפרה האדומה עצמה מסמלת את החיים בשיאם. מדובר, ראשית בבעל חיים. הפרה חיה, וכמו חיות אחרות אינה חושבת על החיים, אלא פשוט חיה. שנית, היא אדומה, כצבע הדם המסמל בתורה את החיים. שלישית, התורה מצווה שזו תהיה פרה שמעולם לא עלה עליה עול; פרה שלא הוגבלה בביות ובשימוש, אלא חיה כל ימיה את מלוא עוזם של חיי הבר. הפרה מומתת ונשרפת לאפר: ההמתה האולטימטיבית. האפר מעורב ברכיבים המשמשים גם בטקס הטהרה של המצורע, ואשר זוהו כנראה, באופן פיזי או סמלי, עם סילוק טומאה: עץ ארז, תולעת שני ואזוב. ממיסים אותם, שוב, ביסוד המסמל חיים, "מים חיים" (המסמלים אפילו את היות הקב"ה עצמו מזוהה עם החיים: "כִּי עֲזָבוּ מְקוֹר מַיִם חַיִּים אֶת ה'", ירמיה יז, יג) – ומזים אותם על מי שנטמא למת.

ההתרחקות מהמוות ייחדה את אמונת ישראל מכל תרבויות העולם העתיק. אין ביהדות המקראית שום פולחן של אבות מתים,

האורב לנו סמוך מתחת לפני השטח של תודעתנו, חובתנו לאַלֶף את המחצית השנייה.

ושום חתירה למגע עם רוחותיהם. על משה אומרת התורה "וְלֹא יִדַע אִישׁ אֶת קְבֻרָתוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה" (דברים לד, ו), והטעם לכך הוא ככל הנראה הרצון שקבר משה לא יהפוך אתר מקודש. האלוהות והקדושה נמצאות בחיים. כמוות יש רק טומאה.

התבונה אינה יכולה להשיג התרחקות זו בכוחות עצמה לבדם. מדעי המוח העכשוויים מעידים על כך כמאה עדים. נדרש בסיס רגשי שבחלקו הוא אי-רציונלי. צדק פרויד כאשר שיער שדחף המוות הוא חזק, אי-רציונלי ובעיקרו בלתי מודע, ושבתנאים מסוימים הוא מוביל אנשים למעשים הרסניים. צריך להילחם בו באזור המחיה שלו. מתחת לפני השטח.

המילה "חוק" באה מהשורש חק"ק – כמו החקיקה באבן, החריתה. החוקים חקוקים באבן, וכמותם גם הרגלי ההתנהגות חרותים בעומק הנפש הבלתי מודעת שלנו, וקובעים את תגובותינו האינסטינקטיביות. השפעתם הלא מודעת היא אשר בכוחה לרחוק את רגליו של איווי המוות הלא מודע. חוק פרה אדומה חורת בנפשנו קו גבול כל יעבור בין מוות לבין קדושה, ובדרכו האי-רציונלית מרגילנו שמוות וקדושה הם שני הפכים; ובאותה רוח, החוק האוסר לאכול בשר בחלב מחנך את תהומות נפשנו לשים פדות בין החיים (חלב) והמוות (בשר).

החוקים הם דרכה של היהדות לאמן את האינטליגנציה הרגשית שלנו, ומעל לכול ליצור אצלנו מערכת התניות של קישור מוכני בין קדושה לבין חיים ובין טומאה לבין מוות. מרתק לראות כיצד מדע המוח המודרני מאשש זאת. הרציונליות, שחשיבותה במקומה מונחת, היא רק מחצית התשובה לשאלה מדוע אנחנו כפי שאנחנו. אם רצוננו לכבוש את יצר התוקפנות, האלימות והמוות

1. דייוויד ברוקס, החיה החברתית: מה הן הוראות ההפעלה שלנו, וכיצד אנחנו יכולים לשרד אותן, מאנגלית: גיא הרלינג, אור־יהודה: דביר, 2014.
2. אנטוני דמסיו, השגיאה של דקארט: רגשות, היגיון והמוח האנושי, מאנגלית: דפנה בנאי, חולון: כנרת, 1998.
3. ג'ארד דיימונד, התמוטטות: מדוע נפלו הציביליזציות הגדולות של העבר? האם זה יכול לקרות גם לנו?, מאנגלית: עמנואל לוטם, תל אביב: מטר, 2008.